

Barbara KLONOWSKA

UTOPIA WCZORAJ, DZIŚ I JUTRO?
Symposium „Głos Pana. Utopie i dystopie
w perspektywie filozoficzno-literackiej”
Uniwersytet Jagielloński, Kraków, 20-21 III 2014

Tematyka utopii we współczesnych naukach społecznych i politycznych ma status co najmniej kontrowersyjny. Z jednej strony myślenie utopijne i projekty polityczne zeń się wywodzące uważane są za podejrzane lub wręcz niebezpieczne, zważywszy na liczbę ofiar i katastrofę systemów totalitarnych, które wywodziły swe teoretyczne założenia z wizji doskonałego społeczeństwa. Z drugiej strony jednak w świecie targanym nierównościami, niesprawiedliwością i kryzysami ekonomicznymi potrzeba myślenia utopijnego, definiowanego jako przeciw-waga dla panującego status quo, jako myślowy eksperyment i próba wyobrażenia innego, lepszego świata, wydaje się coraz bardziej paląca. Dlatego też ostatnie dekady dwudziestego wieku przynoszą ożywienie refleksji nad utopiami, powstają wówczas międzynarodowe towarzystwa naukowe zajmujące się tą problematyką (na przykład Utopian Studies Society i Utopian Studies Society Europe).

Również w Polsce od wielu lat prowadzone są systematyczne badania nad utopiami, ich historią, realizacją oraz rolą w literaturze i kulturze. Ponieważ jednak badacze zajmujący się szeroko pojętymi utopiami są w Polsce dość rozproszeni (jako główne ośrodki, w których działają, wymienić należałoby Kraków, Lublin i Gdańsk), pojawia się potrzeba integracji

i współpracy tego środowiska. W tym celu podejmuje się obecnie pewne działania: przede wszystkim powoływane jest w Lublinie Towarzystwo Badań nad Utopią. Po raz pierwszy też zorganizowana została w Krakowie ogólnopolska konferencja poświęcona wyłącznie tematyce utopii, a w szczególności utopiom i dystopiom w perspektywie filozoficzno-literackiej. Inicjatywy te mają na celu nawiązanie kontaktów między polskimi badaczami zainteresowanymi problematyką utopii, wzajemne poznanie się, wypracowanie wspólnych obszarów badań i podejmowanie takich działań naukowych, jak przygotowanie publikacji, konferencji, projektów grantowych czy popularyzacja wiedzy o utopiach.

Krakowska konferencja była pierwszym ważnym krokiem w tym kierunku, również dlatego, że faktycznie zgromadziła badaczy i studentów doktorantów z wielokrajowych ośrodków: z organizującego spotkanie Uniwersytetu Jagiellońskiego i innych krakowskich uczelni (Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II i Uniwersytetu Pedagogicznego), uniwersytetów w Białymstoku, Bydgoszczy, Częstochowie, Gdańsku, Katowicach, Lublinie (zarówno z Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, jak i z Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawa II), Poznaniu, Toruniu i Wrocławiu, a także Polskiej Akademii Nauk. Re-

prezentujący te ośrodki naukowe uczestnicy należeli również do różnych pokoleń, począwszy od nestorów badań nad fantastyką, jak zajmujący się twórczością Stanisława Lema prof. Jerzy Jarzębski czy badający utopie prof. Andrzej Dróżdź, po licznych studentów doktorantów dopiero rozpoczynających samodzielne badania. Tak szerokie spektrum geograficzne i wiekowe zgromadzonych badaczy pozwoliło na zaprezentowanie różnorodności podejść i obszarów zainteresowań związanych z badaniami nad utopią.

Przy pięknej wiosennej pogodzie, w imponującej scenerii krakowskiego Collegium Maius, na tle zabytkowych arrasów w sali imienia Michała Bobrzyńskiego wygłoszono podczas dziesięciu sesji trzydziści jeden referatów, podzielonych na sześć grup tematycznych. Gościem honorowym sympozjum był prof. Kenneth Hanshew z Uniwersytetu w Regensburgu, członek Utopian Studies Society, który w sali imienia ks. Józefa Tischnera w Collegium Witkowskiego przedstawił wykład plenarny wieńczący pierwszy dzień obrad. Wykład ten, zatytułowany „Znane i nieznanie oblicza science-fiction: Polska i Czechy”, poświęcony był analizie przykładów zarówno szeroko znanych i cenionych w świecie dzieł science-fiction, takich jak powieści Stanisława Lema czy dramat *R.U.R.* Karla Čapka, jak i utworów Janusza Zajdla czy Ivana Kmínka, praktycznie nieznanymi poza krajami ich powstania i kręgiem językowym. Profesor Hanshew zwracał uwagę na brak tłumaczeń książek tych autorów oraz ich niedostępność na rynku międzynarodowym. Z drugiej strony podkreślał różnice w recepcji tych utworów, którym w świadomości światowej udało się zaistnieć: w rodzimych krajach analizowane są one głównie, choć nie jedynie, w kontekście politycznym, na świecie natomiast znajdują dużo szerszą interpretację ideową. Zdaniem prelegenta, nieunikanie w specyficznie narodowo-polityczny

kontekst i bardziej uniwersalne tematy w większym stopniu decyduje o międzynarodowym sukcesie poszczególnych autorów i dzieł niż język oryginału.

Obrady robocze poświęcone były kilku obszarom tematycznym związanym z utopiami, wykraczającym nawet poza zakres wyznaczony tytułem konferencji, obok perspektywy filozoficznej i literackiej znalazło się w niej bowiem miejsce również na ujęcia zagadnienia utopii w filmologii czy ludologii. Konferencję rozpoczęła sesja „O (e)utopii i dystopii współcześnie”, podczas której wygłoszone zostały cztery referaty poświęcone analizie statusu, problemów i aporii utopii w zdominowanej przez Internet i inne media współczesnej kulturze, zmierzającej w kierunku transhumanizmu, postulującej egalitaryzm, lecz skrycie i na nowe sposoby elitarności i wykluczającej. Sesja ta, obejmująca wykłady i dyskusję, dostarczyła niejako ram dla całego sympozjum, którego najważniejszym problemem było określenie miejsca utopii w świecie dwudziestego pierwszego wieku: sceptycznym, konsumpcyjnym, niechętnym walce o idee i poddawany nieustannej manipulacji. Utopia cyfrowego świata równości i nieograniczonego dostępu do internetowych treści dla wszystkich okazała się bowiem dość szybko kolejnym złudzeniem maskującym praktyki inwigilacyjne i ograniczające wolność, stanowiąc zarówno wyteśnioną otwarcie nowych możliwości, jak i ślepią uliczkę. Rozpoznanie statusu utopii w dzisiejszym świecie, jej narzędzi i możliwości, a także próby teoretycznego ujęcia tego zjawiska są zatem wyzwaniem, które nakreślone zostało podczas tej sesji.

Kolejne trzy sesje przeznaczone zostały na zaprezentowanie literatury utopijnej i dystopijnej dwudziestego i dwudziestego pierwszego wieku i dyskusję nad nią. W dziewięciu referatach podjęto analizę twórczości pisarzy polskich (Stanisława Lema, Czesława Miłosza oraz, z drugiej

strony, Jacka Piekary i autorów polskich kontryfaktycznych utopii narodowych), jak i chorwackich czy amerykańskich (Charlesa „Chucka” Palahniuka i Roberta Heinleina), zwracając uwagę na zabiegi literackie instalujące i – czasami – dekonstruujące utopijne modele przedstawione w tej prozie. Pokazano zarówno szeroką obecność motywów utopijnych i ich rozmaite artystyczne realizacje we współczesnej literaturze, jak i wyraźne tendencje ich zastosowania: często nostalgiczne lub rewizjonistyczne, związane z konkretną opcją polityczną lub nastawieniem ideologicznym, lub przeciwnie, z zamiarem satyrycznym, ostrzegawczym lub krytycznym. Utopia zatem jako gatunek literacki sprzęgnięta jest bardzo często z ideologią, projektując wizje światów idealnych ściśle powiązane z postrzeganą jako pożądana lub niechciana wizją rzeczywistości.

Dopełnieniem tej części konferencji był następny blok tematyczny spotkania, poświęcony utopiom przednowożytnym, nowożytnym i ponowożytnym. W trzech sesjach zaprezentowano siedem referatów skoncentrowanych na przedstawieniu wątków utopijnych w utworach takich autorów, jak Erazm z Rotterdamu, Francis Bacon, William Szekspir, Marcello Stellato czy Jorge Luis Borges, a także Teodor Parnicki czy Jacek Dukaj. Sesje te pokazały zarówno niezwykle ciekawy kształt artystyczny, jaki przybrać mogą opowieści utopijne, ich często bardzo kunsztowną i wyszukaną formę, jak i ważne tematy, które takie narracje poruszają: problem sprawiedliwości i zemsty, biedy i wykluczenia, pragnień i niemożności ich zaspokojenia. Przedstawione w ten sposób utopie okazują się interesującym gatunkiem literackim o sporych możliwościach, nieredukowalnych do jednego typu opowieści, a także ważnym instrumentem polemiki ze światem i jego porządkiem.

Niejako naturalnym przedłużeniem tego tematu były zagadnienia utopii w fil-

mie i filmoznawstwie, grach wideo i ludologii, którym poświęcono kolejne dwie sesje. Cztery referaty zawierały analizy filmów Piotra Szulkina, Rolanda Joffé, Danny’ego Boyle’a czy Josepha Kosinskiego, a także gier komputerowych *BioShock: Infinite*, *SimCity* oraz *The Sims*. Wskazywano na dość jawną transformację utopii w dystopię we współczesnej kulturze audiowizualnej, na ich komplementarność i wzajemne przenikanie się. Znacznie chętniej produkuje się obecnie wizje dystopii niż utopii – nawet kiedy wizja jest z założenia utopijna (jak w grze *SimCity*), jej realizacja zmienia się w klasyczną dystopię. Wydaje się zatem, że dominantą współczesnej kultury są raczej obrazy dystopijne niż wizje naprawy świata; utopie pojawiają się w niej bądź w mikroskali, bądź jako projekty niemożliwe do realizacji w praktyce.

Zagadnieniom związków utopii z filozofią i socjologią wiedzy poświęcone zostały dwie sesje grupujące siedem wystąpień. Referenci analizowali poglądy takich myślicieli, jak Karl Mannheim, Emil Cioran, Fredric Jameson, Richard Rorty, Robert Nozick czy Erich Fromm, wskazując, jak różnie konceptualizują oni pojęcie utopii – poczynając od utopii teoretyzowanej jako konstrukcja mentalna rozsadzająca rzeczywistość, przez utopię jako deformację poznawczą wynikającą z interesu klasy społecznej, po meta-utopię jako wspólny program leżący u podłoża wszystkich utopii, kończąc na krytyce utopii jako idei niemożliwej do realizacji. Wystąpienia wskazywały również na możliwe skutki tak różnych teoretycznych ujęć utopii, od jej zastosowań pedagogicznych, po projekty filozofii politycznej czy wręcz przykłady wykorzystania utopii w projektach autorytarnych. Filozoficzne podłoża utopii i sposoby jej definiowania przedstawione zostały zatem jako niezwykle brzemienne w skutki nie tylko dla późniejszych prób jej realizacji w społecznej

praktyce, ale i dla samej nauki i refleksji filozoficznej.

Konferencja zakończyła się próbą podsumowania obrad. Zwracano uwagę przede wszystkim na nowy kontekst rozmów o utopii i potrzebę wypracowania nowych podejść teoretycznych uwzględniających zmieniającą się rzeczywistość. Dwudziesty pierwszy wiek wraz z wyzwaniami technologicznymi i medialnymi przynosi potrzebę przeanalizowania, czy klasyczne projekty utopijne, wizje dobrego społeczeństwa, są (lub nie są) realizowane we współczesnej kulturze, praktykach społecznych i refleksji teoretycznej. Potrzeba też nowych ujęć teoretycznych utopii, lepiej odzwierciedlających stan społeczeństw dwudziestego pierwszego wieku. Wszystkie te zagadnienia stanowią wyzwanie dla badaczy zajmujących się problematyką utopijną nie tylko w Polsce. Wśród uczestników panowało przekonanie, że krakowska konferencja, znakomicie zorganizowana przez Krzysztofa M. Maja i Marcina Zimnocha z Uniwersytetu Jagiellońskiego, była na gruncie polskim pierwszym dobrym krokiem we właściwym kierunku; dyskutowano też nad następnymi przedsięwzięciami. Organizatorzy nie przewidują publikacji monografii opartej na programie konferencji, współpracując jednak z kilkoma czasopismami (takimi, jak „Estetyka i Krytyka”, „Wielogłos” czy „Ruch Literacki”), sugerowali opublikowanie w nich artykułów poszerzających referaty konferencyjne. Możliwa jest też publikacja materiałów w periodykach internetowych: w „Naukowym Przeglądzie Dziennikarskim”, „Creatio Fantastica” i powstającym „Facta Ficta”. Z jednej strony można żałować, że referaty zaprezentowane na symposium nie zostaną zebrane w jednym tomie, który stanowiąc spójną całość, uwypuklałyby ich myśl przewodnią; z drugiej jednak strony, publikacja w czasopiśmie, których recepcja

jest w praktyce niewątpliwie szersza niż recepcja monografii, wydaje się dobrym pomysłem, jeśli chodzi o rozpropagowanie wiedzy o badaniach nad utopią. Entuzjastycznie poparto decyzję zorganizowania w przyszłym roku, również w Krakowie, kolejnej konferencji tego typu, tym razem poświęconej problematyce utopii i dystopii w mediach i kulturze audiowizualnej, ze szczególnym uwzględnieniem nowych mediów, czyli sieci i gier komputerowych. Przyjęcie takiej perspektywy jest próbą wyjścia naprzeciw zmieniającej się panoramie kultury i zmieniającym się wraz z nią rolom i kształtom artystycznym utopii. Stan zaawansowania organizacji przyszłorocznej konferencji (jak i wszelkie inne zagadnienia związane zarówno z przyszłą konferencją, jak i tą, która już się odbyła) można śledzić na specjalnej stronie internetowej symposium lub na platformie społecznościowej Facebook¹. W zamyśle organizatorów strona internetowa ma być naturalnym przedłużeniem konferencji i miejscem dalszej współpracy i wymiany informacji przez jej uczestników i wszystkich badaczy zainteresowanych problematyką utopii. W przyszłości, po powołaniu polskiego stowarzyszenia badań nad utopią, wszystkie te działania (sympozja, strona internetowa, planowane czasopismo, działalność stowarzyszenia) mają się połączyć w skoordynowane i wieloaspektowe badania nad problem utopii. Czy te plany się powiodą – czas pokaże. Krakowskie spotkanie z pewnością było dobrą inauguracją takiego projektu i ważnym przeglądem stanu badań nad utopią prowadzonych w Polsce. Badania nad utopią we współczesnej nauce zdają się więc energicznie rozwijać. Czy równie intensywnie rozwija się sama utopia? – to jedno z pytań, które w związku z tym warto byłoby postawić.

¹ Zob. www.glospana.wordpress.com; www.facebook.com/glospana.